
**ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА**

УДК 364.2:[338.2+338.4]

Богуш Л.Г.кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи
Національної академії наук України**СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ**

У статті узагальнено проблеми і негативні тенденції задоволення загальносуспільних та суспільно необхідних потреб населення України в умовах економічної кризи, що впливає на відтворення організаційно-економічних засад людського розвитку в контексті втілення гарантій соціальної справедливості. Доведено, що в період економічної нестабільності пріоритети та завдання із забезпечення справедливого доступу населення до ресурсів, які задовольняють сукупність його суспільних і приватних потреб, передусім визначаються системними і нагальними, загальногосподарськими і галузевими, спільними для країни і територіальними проблемами людського розвитку, зумовленими необхідністю вдосконалення медико-демографічних характеристик населення, підвищення конкурентоспроможності економічно активних громадян і регіональних господарств, диверсифікації їх спеціалізації та структури експорту за рахунок високотехнологічних, наукоємних, обслуговуючих виробництв.

Ключові слова: суспільні потреби і блага, якість середовища життєдіяльності, соціальна справедливість, система соціального забезпечення, людський розвиток, економічна криза.

В статье обобщены проблемы и негативные тенденции удовлетворения всеобщих и общественно необходимых потребностей населения Украины в условиях экономического кризиса, влияющего на воспроизводство организационно-экономических основ человеческого развития в контексте воплощения гарантий социальной справедливости. Доказано, что в период экономической нестабильности приоритеты и задания по обеспечению справедливого доступа населения к ресурсам, удовлетворяющим совокупность его общественных и частных потребностей, прежде всего определяются системными и неотложными, общехозяйственными и отраслевыми, общими для страны и территориальными проблемами человеческого развития, обусловленными необходимостью совершенствования медико-демографических характеристик населения, повышения конкурентоспособности экономически активных граждан и региональных хозяйств, диверсификации их специализации и структуры экспорта за счет высокотехнологичных, наукоемких, обслуживающих производств.

Ключевые слова: общественные потребности и блага, качество среды жизнедеятельности, социальная справедливость, система социального обеспечения, человеческое развитие, экономический кризис.

Постановка проблеми. Загальноцивілізаційні та внутрішньодержавні тенденції соціального розвитку і використання людського потенціалу є результатом поширення в світі нео- і постіндустріальних економік, заснованих на прогресивних технологічних укладах, що функціонують і модернізуються значною мірою завдяки головній продуктивній силі таких суспільств – інтелектуальному, професійно-кваліфікаційному, творчому потенціалу населення. Цей процес виступає чинником послідовної уніфікації підходів до формування національних систем соціального забезпечення, а також трактовки і механізмів реалізації соціальної справедливості. Остання означає

гарантування соціумом (в особі його інститутів держави, самоврядування, економіки) прав кожної людини на добробут, усебічний розвиток, професійну, творчу, громадську самореалізацію в межах стандартів рівня й якості життя, що в конкретно-історичному періоді визнаються суспільно необхідними.

Як наслідок, зміст, механізми, ступінь задоволення сукупності суспільних та приватних потреб населення, відображаючи чинні підходи до відтворення та вдосконалення технологічного укладу економіки, а також різнорівневі (загальнодержавні, галузеві й регіональні, локальні) фактори розвитку певної країни як макросоціальної системи, безпосередньо

впливають на: оцінки рівня соціальної справедливості з боку населення та інституцій громадянського суспільства; параметри національної безпеки та суспільної солідарності; можливості та перспективи використання соціогуманітарного потенціалу (людського, інституцій соціальної сфери) в подоланні кризових проявів суспільно-економічної нестабільності, системній мобілізації чинників сталого розвитку.

Організаційно-економічний механізм системи соціального забезпечення та дотримання соціальної справедливості у цьому контексті передусім передбачає: вирівнювання стартових умов людського розвитку незалежно від місця проживання; ефективність політики підтримання соціальної мобільності, у т. ч. шляхом активізації факторів територіальної мобільності працездатного населення; дієвість механізмів коригування соціально-економічної політики на рівнях від державного до місцевого.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Рівень, проблеми і тенденції задоволення базових суспільних потреб (як одного з найдієвіших чинників усталення людського розвитку та ствердження конкурентоспроможної економіки постіндустріального типу з полікомпонентним інноваційним сектором та кластеризованою сферою послуг) в умовах кризових проявів економічної нестабільності в Україні досліджуються в працях, де:

- здійснено компонентні оцінки різних сфер життєдіяльності індивідів та суспільства у цілому, умов життєзабезпечення (інституціональних, ресурсних, за рівнем споживання в загальнодержавному, регіональному, локальному вимірах) у контексті вітчизняної системи цілей і стандартів; вивчено фактори – генератори соціальної справедливості й нерівності, проблеми та процеси регулювання стартових можливостей та поліпшення добробуту спектру категорій населення [1–5];

- визначено особливості та засади формування соціальних програм, збалансованих за критерієм державного втручання для забезпечення справедливого перерозподілу суспільних благ [6];

- обґрунтовується сутність, пропонуються інструментарій та механізми управління соціальними ризиками в напрямі мінімізації їх негативних наслідків в умовах ринку [7];

- розробляється механізм формування та реалізації соціально-економічної стратегії держави, спрямованої на гарантування соціальної безпеки за ключовими складниками, серед яких – рівень життя, охорони здоров'я, освіти, зайнятості населення, політика у сферах демографії, поліпшення житлових умов, пом'якшення соціальної нерівності [8];

- формується методологія державного управління соціальним розвитком, модернізація якого передбачає: посилення вертикальної та горизонтальної координації його функціональних і регіональних підсистем; забезпечення гнучкості засобів впливу на соціальні процеси в контексті поточних потреб [9].

Разом із тим поглиблення потребує системний підхід до визначення поточних і перспективних загроз сталому соціальному розвитку у світлі численних проблем та швидко змінюваних реалій функціонування системи соціального забезпечення і захисту населення України в період активізації суспільно-економічних реформ.

Мета статті. Отже, метою статті є узагальнення та систематизація поточних проблем і негативних тенденцій задоволення загальносуспільних та суспільно необхідних потреб населення в умовах економічної кризи, що впливає на відтворення організаційно-економічних засад людського розвитку та забезпечення соціальної справедливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільні потреби індивідів, функціональних і територіальних спільнот населення доцільно поділяти на:

- загальносуспільні, що реалізуються для забезпечення цілісності й законності функціонування держави та її інституцій у визначених кордонах;

- суспільно необхідні, що обґрунтовуються політекономічною доцільністю в контексті відтворення технологічного укладу, підтримання ефективності господарського комплексу держави та зміцнення макро-, мезо-, мікрорівневих факторів його конкурентоспроможності, у т. ч. зумовлених соціальною стабільністю і солідарністю.

Обсяги виробництва суспільних благ, призначених для загального, колективного та індивідуального (платного, безоплатного) споживання, встановлюються органами державної влади залежно від оцінки відповідних потреб суспільства, зафіксованої в законодавчих гарантіях та унормованих стандартах їх реалізації (нормах, раціональних і мінімальних нормативах), що є результатом консенсусу соціальних верств і груп із приводу умов об'єднання у спільноту (державу) та сталого співіснування. Перелік власне суспільно необхідних благ доповнюється також напрямками втручання держави в ринкову економіку для забезпечення сталості господарської діяльності, компенсації недоліків і негативів вільного ринку.

Найвагоміші негативи виробництва та споживання загальносуспільних благ, спричинені економічною кризою в Україні, полягають у:

– гострій нестачі бюджетних і загалом суспільних ресурсів (із залученням потенціалу суб'єктів господарювання недержавної форми власності, приватних осіб) на відтворення матеріально-технічної бази й удосконалення спектру різновидів комунікаційної та інженерної інфраструктури;

– необґрунтованості ціноутворення у сфері тарифікації житлово-комунальних послуг (як складника ширшої проблеми незадовільної ефективності механізмів антимонопольного регулювання у виробництві, транспортуванні, постачанні енерго- і теплоресурсів);

– незавершеності механізму розмежування територіальних громад у процесі реалізації їх ініціатив щодо об'єднання та послідовного розгортання адміністративно-територіальної реформи, що перешкоджає виконанню їх повноважень у сфері утримання і розбудови мережі доріг місцевого значення;

– недоопрацьованості стратегії, незадовільній ефективності програм реформування правоохоронних структур (серед іншого – відбору та фахової підготовки їх кадрів), що в умовах збідніння населення, прискорення процесів маргіналізації вразливих верств ускладнює ситуацію з громадською безпекою.

Гостра дефіцитність сукупного суспільного фінансування процесів утримання й удосконалення магістральної і регіональної комунікаційної та інженерної інфраструктури в умовах економічної нестабільності, зокрема, помітно ускладнює організацію справедливого доступу до відповідних суспільно необхідних, а також приватних благ. Це проявляється у:

- накопиченні заборгованості населення та суб'єктів господарювання з оплати комунальних послуг;

- подальшому зростанні високих показників зносу відповідних споруд і об'єктів (насамперед дорожніх та комунальних), що:

- дедалі помітніше загрожує безпеці середовища життєдіяльності, збереженню довкілля в регіонах і системах розселення як одному з ключових факторів сталого відтворення людського потенціалу;

- відчутно гальмує темпи реформування організаційно-економічного механізму функціонування власне комунальної ланки ЖКГ у напрямі розширення відповідальності співвласників багатоквартирної і садибної забудови за її ресурсозберігаючу модернізацію;

- уповільнює темпи розгалуження централізованої й автономної інфраструктури комунального господарства, у т. ч. поширення в міських поселеннях і селищах міського типу сучасних автономних систем теплогенерації, тепло- і водопостачання, водовідведення;

- обмеженості видатків на розвиток і ремонт мережі доріг із твердим покриттям;

- низькому рівні фінансування регіональних і місцевих програм безбар'єрного доступу житлової і громадської забудови для людей з особливими потребами.

Показники обладнання міського і сільського житлового фонду комунальними зручностями залишаються незадовільними. Чітко простежується тенденція критичного зносу (руйнування), а отже, згортання водогінних та каналізаційних мереж у міських поселеннях; останнім часом реєструється погіршення рівня забезпечення більш екобезпечною каналізацією сільських поселень. Темпи виведення з експлуатації систем централізованого опалення та газопостачання в сільській місцевості, спричиненого необхідністю підвищення енергонезалежності України, поки не компенсуються поширенням енергоефективних та екобезпечних (на відміну від пічного опалення) індивідуальних опалювальних установок.

Складними та багатоаспектними є соціальні наслідки економічної кризи у сфері задоволення потреб населення в суспільно необхідних благах, коло яких насамперед окреслюють законодавчі гарантії прав населення на житло, повну загальну середню освіту, здобуття професії, всебічний розвиток особистості (фізичний, духовно-культурний, креативну самореалізацію), охорону і відтворення здоров'я (зокрема, первинну, швидку і невідкладну, спеціалізовану медичну допомогу, реабілітацію осіб з особливими потребами, після травм, спектру загальних і професійних захворювань, відпочинок та санаторне оздоровлення вразливих верств і цільових категорій за медико-демографічними і професійною ознаками). Погіршення фінансування цих нормативно-правових зобов'язань у кризовий період ускладнює низку проблем їх реалізації, властивих Україні як державі з перехідною економікою, чия система соціального забезпечення сполучає патерналістський підхід до визначення соціальних гарантій із тривалою практикою неефективного реформування організаційно-економічного механізму їх виконання за принципами відповідальності особи за забезпечення гідного життя власними силами, адресності соціального захисту, солідарності в задоволенні вузького переліку суспільно необхідних потреб у рамках загальнообов'язкових страхових програм та цільових бюджетних проектів.

Суспільно-політична та фінансово-економічна нестабільність останніх років україн негативно вплинула як на виконання державних програм підвищення рівня житлової забезпеченості населення (через безоплатне надання житла, у т. ч. соціального, цільовим категоріям,

пільгове кредитування та пайове фінансування житлового будівництва), так і на масштаби реалізації відповідної приватної ініціативи населення (серед іншого – у рамках спектру програм ресурсоефективної модернізації садибної і багатоквартирної забудови).

Порівняно з 2013 р. сукупний контингент громадян, які, перебуваючи в черзі на поліпшення житлових умов, упродовж року одержали житло, скоротився більш ніж удвічі; частка сімей та однаків, які одержали житло, з початку поточного десятиріччя не сягає 1% їх середньорічної кількості в черзі та послідовно знижується.

Поряд із браком та нестабільністю фінансування державних житлових програм на загальнодержавному і місцевому рівнях вагомими чинниками ускладнення ситуації з отриманням (через придбання або будівництво) доступного житла пільговими категоріями населення нині є:

- недостатній рівень доходів значної частини таких категорій, щодо молоді зокрема зумовлений проблемами здобуття першого робочого місця та працевлаштування за спеціальністю;

- низька ефективність державних стратегій підвищення конкурентоспроможності економіки країни на засадах кластерного розвитку господарства і регіонів, що робить формальними стимули залучення роботодавців до розв'язання житлових проблем зайнятих.

Згортання державних програм розв'язання житлових проблем уразливих верств та інших цільових категорій у поєднанні зі звуженням масштабів житлового будівництва за кошти населення (передусім в областях, які за часовими рамками економічної кризи були потужно представлені у важкій і машинобудівній індустрії, агропереробному виробництві) спричинили поляризацію регіонів за середньорічними обсягами введення в експлуатацію житла як у міських поселеннях (у 2005 р. відповідний максимальний показник перевершував мінімальний у 6,7 рази, у 2015 р., без урахування Донецької і Луганської областей, – у 12,4 рази), так і в сільській місцевості (15-тикратний розрив у 2005 р. проти 39,1 рази в 2015 р.). Залишається незначною (а в міських поселеннях із 2000 р. тяжіє до зниження) роль житлового будівництва у розширенні й модернізації житлового фонду.

Як наслідок, у широкому колі регіонів спостерігається уповільнення темпів приросту рівня забезпеченості житлом (вагому роль у його позитивній динаміці продовжує відігравати скорочення кількості населення), а також показників обладнання житлового фонду комунальними зручностями. Намітилася тен-

денція до зростання частки ветхого та аварійного житла в загальній площі сільської житлового фонду.

Практика задоволення суспільно необхідних потреб населення в базовій освіті в умовах економічної нестабільності засвідчує розбалансованість та неефективність механізмів реалізації заходів щодо:

- дотримання гарантій територіальної доступності інфраструктури дошкільного виховання, повної загальної середньої та позашкільної освіти внаслідок:

- нестачі коштів місцевих бюджетів на реалізацію ініціатив щодо використання резерву приміщень комунальної власності для підвищення рівня задоволення потреб територіальних спільнот у дитячих дошкільних закладах (у т. ч. з огляду на потенціал перепрофілювання і приватизації таких приміщень як джерела поповнення доходів місцевого самоврядування). Низькі темпи розширення мережі ДНЗ у більшості регіонів не забезпечують необхідного приросту їх місткості, а отже, не дають змоги задовольнити наявні потреби в суспільному дошкільному вихованні, спричиняючи перевантаження дитсадків (принаймні у третині регіонів – із тенденцією до погіршення зазначеного показника);

- започаткування процесу згортання інфраструктури загальної середньої освіти в рамках заходів МОН із реформування та підвищення економічної ефективності функціонування цієї системи у напрямі становлення мережі опорних закладів I–III ступенів без урахування рівня готовності територіальних громад і родин нести витрати на організацію доїзду та перебування школярів середніх і старших класів у населених пунктах, де розташовуються ці об'єкти. Останнім часом у дедалі зростаючому колі регіонів (на початок 2015/2016 навчального року – у 15-ти) простежується тенденція до збільшення частки ЗОШ, які ведуть заняття у дві зміни;

- недосконалості нині впроваджуваного механізму формування освітніх округів у контексті незадовільного врахування просторових особливостей систем розселення, фінансової спроможності місцевих бюджетів і суб'єктів господарювання (насамперед як чинника, що гарантує цільове використання освітньої субвенції, створення бюджетних і позабюджетних фондів культурно-освітнього розвитку територіальних спільнот у масштабі від локальних до обласних);

- різкого скорочення видатків місцевих бюджетів на фінансування закладів позашкільної освіти в умовах неконкретності нормативно-правових гарантій формування їх мережі та утримання;

- поліпшення матеріально-технічного стану закладів, що надають базову освіту, внаслідок:

- відсутності механізмів контролю над цільовим використанням освітньої субвенції держбюджету (серед іншого – практики її передачі в окремих кварталах 2015–2016 рр. на потреби збройних сил);

- неврегульованості законодавчих гарантій забезпечення певного сумарного обсягу освітньої субвенції, у т. ч. відносно обсягів бюджетів різних рівнів і ВВП; недостатності сукупних обсягів цього трансферту, інших профільних видатків державного і місцевих бюджетів принаймні для відтворення наявної матеріально-технічної бази повної загальної середньої освіти в низці регіонів.

Останній зазначений негатив чинного організаційно-економічного механізму суспільної базової освіти передусім призводить до:

- обмеження капітальних витрат на ремонт закладів (останнім часом спостерігалися кричущі випадки руйнування приміщень загальноосвітніх шкіл через брак коштів на плановий ремонт перед початком навчального року), а також розбудову їх комунальної інфраструктури (високий рівень зносу централізованих й автономних систем тепло- і водопостачання виступає вагомим фактором захворюваності учнів на респіраторні й інфекційні недуги, погіршення санітарно-епідеміологічної ситуації в територіальній громаді загалом). Гаряче водопостачання, зокрема, нині має ледь більше половини міських і сільських денних ЗОШ;

- затягування з доукомплектуванням транспортно-парку, задіяного в програмі «Шкільний автобус», частина якого в 2014 р. була передана на потреби збройних сил, а також в інших заходах з організації підвезення учнів ЗОШ до місць навчання і додому. Як наслідок, продовжує реєструватися незадоволена потреба у цій суспільно необхідній послугі, а в низці регіонів (на початок 2015/2016 навчального року проти 2013/2014 – у 10-ти) ситуація тяжіє до погіршення;

- відсутності державних програм друку та розповсюдження серед загальноосвітніх закладів і їх учнів (окрім пільгових категорій) підручників за фіксованими цінами;

- невирішеності проблем забезпечення видатків місцевих бюджетів (зокрема, на дотаційних засадах) на організацію: харчування учнів початкових класів, а також малозабезпечених учнів середніх класів у загальноосвітніх установах; пільгового проїзду (у т. ч. залізницею) для учнів усього спектру закладів середньої і професійно-технічної освіти;

- нестачі видатків на розвиток інклюзивного навчання (організацію безбар'єрного доступу до

приміщень закладів освіти, їх укомплектування спеціальними підручниками, посібниками, навчально-лабораторним обладнанням);

- відставання вітчизняних закладів базової освіти від європейських і кращих світових стандартів за рівнем комп'ютеризації та поширення інформаційно-комунікаційних технологій, електронних засобів навчання і контролю якості знань. Досі не завершене підключення вітчизняних загальноосвітніх шкіл до Інтернету (на початок 2015/2016 навчального року його не мали 2,0% міських та 18,4% сільських денних ЗОШ); значна частка комп'ютерного оснащення міських і сільських шкіл застаріла, цей показник неухильно зростає (60,7% та 69,8% комп'ютерів відповідно було придбано понад п'ять років тому).

Вагомими складником механізмів соціального залучення, профілактики маргіналізації, вирівнювання стартових умов життєдіяльності вразливих верств є система професійно-технічної освіти. Перспективи реформування та принаймні виживання цієї ланки в умовах дефіциту соціальних видатків бюджетів різних рівнів та системної економічної кризи в регіонах досі залишаються найменш визначеними, ускладнюючись непристосованістю усталеного організаційно-економічного механізму її функціонування до потреб ринку праці в перехідній економіці. Серед соціально чутливих проблем трансформації діяльності з підготовки та підвищення кваліфікації робітничих кадрів слід передусім відзначити:

- розмитість, часте коригування нормативно-правових гарантій стабільного функціонування та збереження МТБ державних, комунальних, відомчих ПТНЗ, що відіграють важливу роль у відтворенні освітнього та професійно-кваліфікаційного потенціалу низових, об'єднаних територіальних громад, областей. Найхарактернішими прикладами є: впровадження в 2014 р. та скасування наприкінці 2015 р. субвенції на підготовку робітничих кадрів; внесення норми щодо розподілу частини освітньої субвенції на надання повної середньої освіти учням ПТНЗ до ст. 1032 Бюджетного кодексу лише в останній редакції від 5.01.2017, що в попередньому році негативно впливало на практику законотворення (ветування 18.03.2016 і відхилення 18.01.2017 профільного Закону «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо фінансування професійно-технічної освіти» від 4.02.2016) та бюджетування (зокрема, виконання відповідної нормативної документації МОН);

- широко висловлювану неготовність органів місцевої влади і самоврядування, починаючи з обласних, до:

– формування та фінансування регіонального замовлення з надання послуг професійної освіти;

– переходу державних ПТНЗ на фінансування з місцевих бюджетів, передачі їх майна в комунальну власність, як це було визначено ще Законом «Про державний бюджет на 2016 рік» від 25.12.2015.

До найбільш соціально резонансних проявів економічної нестабільності, які зачіпають діяльність із споживання населенням України послуг вітчизняної вищої освіти, можна віднести:

- проблемність удосконалення суспільних механізмів фінансування відповідних потреб в умовах значного стрибка валютних курсів, підвищення ризиків функціонування банківських установ, високих темпів інфляції, значного рівня тінізації економіки, що призводить до:

- нерозвинутості механізмів надання індивідуальних кредитів на здобуття вищої освіти, перепідготовку та підвищення кваліфікації (зокрема, на корпоративних засадах – безвідсоткових за допомоги потенційних роботодавців);

- незначних масштабів надання державних і недержавних цільових освітніх субсидій (грантів);

- обмеженості практики повернення через податкові структури частини коштів від сплати вартості навчання студентів;

- незадовільну врегульованість започаткованого з 2015 р. процесу переходу ВНЗ I–II рівнів акредитації (технікумів, училищ, коледжів тощо) на фінансування з місцевих бюджетів;

- загрози конкурентоспроможності випускників ВНЗ унаслідок руйнування механізмів та ускладнення процедур організації вищими навчальними закладами виробничої практики студентів, що проявляється через:

- проблеми організації та фінансування процесу виробничої практики в межах зобов'язань самих ВНЗ (скорочення баз практики, у т. ч. у межах інфраструктури науково-дослідної та підсобної діяльності закладів вищої освіти; брак коштів на оплату праці керівників практики на виробництві; проблеми організації та оплати проїзду студентів, їх проживання на місцях виробничої практики);

- недосконалість процедур мотивування суб'єктів господарювання, що залучаються до проведення виробничої практики, в контексті: складності зарахування студентів на посади, що відповідають їх спеціалізації; використання праці практикантів, визначеного розумінням підприємцями виробничого процесу і комерційної таємниці; відбору керівників практики на виробництві.

Стратегія підвищення ефективності функціонування й доступності послуг системи охо-

рони здоров'я Україні за моделями вдосконалення первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини (загальної лікарської практики), а також формування госпітальних округів на практиці нині призводить до стрімкого згортання інфраструктури (зокрема, дільничних і районних лікарень, низки амбулаторних закладів, ФАП), оскільки виконується за ігнорування:

- низького рівня платоспроможності населення (особливо в сільській місцевості, невеликих містах регіонів моноспеціалізації, агропереробної та аграрно-індустріальної спеціалізації), а також його фізичних можливостей нести часові витрати на доїзд до лікарських амбулаторій, центральних районних, обласних лікарень;

- відчутної нестачі коштів на фінансування програм з укомплектування лікарських амбулаторій діагностичним обладнанням і витратними матеріалами;

- загрозливого стану матеріально-технічного (у першу чергу – транспортного) і кадрового забезпечення служби екстреної (швидкої та невідкладної) медичної допомоги, численних протиріч пропонованої стратегії її реформування.

Лише з 2013 р. кількість лікарняних закладів у розрахунку на 100 тис. сільського населення скоротилася на 30,6%, самостійних лікарських амбулаторій і поліклінік – на 38,4%. Мережа дільничних лікарень нині налічує 8,5% таких закладів у 2005 р., районних лікарень – 53,3%.

Зважаючи на медико-демографічну ситуацію в Україні, якість суспільної охорони здоров'я (власне, її соціальна ефективність) тісно корелює з рівнем розгалуженості та потужністю інфраструктури, оскільки в умовах зниження територіальної і часової доступності закладів, як свідчить статистика останніх років, «покриваються» показники первинної захворюваності (результат – почастищення випадків виявлення осіб із новоутвореннями, інфекційними та іншими соціально небезпечними хворобами й важкими патологіями на термінальних стадіях захворювання або за фактом смерті). Слід зробити висновок, що попри стійку тенденцію до розширення мережі лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів приріст їх планової ємності за незадовільних темпів упровадження технологій ранньої діагностики, лікування і профілактики захворюваності поки не здатен компенсувати масштабів ліквідації лікарняної інфраструктури. Принаймні в десяти регіонах із порівняно гіршими показниками забезпеченості населення амбулаторно-поліклінічними потужностями в 2013–2015 рр. реєструвалися незначні або стагнуючі темпи їх зростання.

В умовах скорочення мережі станцій і відділень екстреної (швидкої і невідкладної) медичної допомоги значно почастишали, особливо в сільській місцевості, трагічні випадки внаслідок перевищення навіть чинних доволі невимушених нормативів прибуття бригад на місце події (у населених пунктах поза межами міста цей норматив, зокрема, становить 20 хв. із моменту надходження звернення до диспетчера з можливістю перевищення на 10 хв.).

Поряд із цим дедалі посилюється роль у дестабілізації суспільної діяльності з охорони та відтворення здоров'я населення таких факторів, як:

- нестача коштів у широких верств на компенсацію витрат на діагностичні послуги, фармацевтичні препарати і виробі медичного призначення;
- згортання механізмів контролю над технологіями і процесами виробництва та якістю споживчих товарів і послуг, а також масштабів перевірок діяльності таких підприємств, у т. ч. у сфері обслуговування (цей засіб стимулювання господарської активності та підприємницької ініціативи, на жаль, у все ширшому колі регіонів і поселень негативно впливає на санітарно-епідеміологічну ситуацію з інфекційною захворюваністю та рівень травматизму);
- звуження державних і регіональних програм оздоровлення дітей та інших цільових категорій населення (за соціальною, медичною, професійною ознаками).

Звуження соціальних зобов'язань держави, впровадження адресних механізмів соціального захисту в останні роки викликало послідовне зростання частки послуг, реалізованих населенню, у загальному обсязі їх реалізації всім категоріям споживачів. Водночас це явище має негативні ознаки, що підтверджують перерозподіл витрат середньо- і низькодохідних верств на користь підтримання прийняттого рівня споживання обов'язкових життєво і соціально необхідних благ. Так, із 2014 р. спостерігається суттєве скорочення частки реалізованих населенню послуг мистецтва, спорту, розваг і відпочинку; помітне обмеження відповідного показника щодо споживання низки індивідуальних послуг, послуг у сфері операцій із нерухомим майном, адміністративного та допоміжного обслуговування (зокрема, послуг оренди, прокату, турагентств, туроператорів і бронювання, працевлаштування, охоронних служб, обслуговування будинків і територій).

Започаткування в Україні адміністративно-територіальної реформи здійснює неоднозначний вплив на доступність, рівень та якість споживання суспільно необхідних благ побутового і соціально-культурного призначення. Динаміка територіальної організації та процесів функціо-

нування цієї інфраструктури висвітлює численні гострі питання соціального обслуговування новостворених ОТГ і низових територіальних громад, населення адміністративних районів в областях загалом, насамперед пов'язані з дотриманням гарантованої територіальної і часової доступності соціальної інфраструктури внаслідок:

- недоліків нормативно-методичного врегулювання фінансової бази регіональних інфраструктурних мереж, що надають загальносуспільні та суспільно необхідні послуги, у процесі розширення соціальних повноважень місцевих органів влади і самоврядування, у т. ч.:

- невирішеності проблеми посередництва профільних міністерств у відносинах Мінфіну та об'єктів соціальної інфраструктури (опорних, низових) для розбудови ефективного механізму їх фінансування із субвенцій держбюджету, коштів Державного фонду регіонального розвитку тощо;

- становлення мереж опорних об'єктів соціально-культурного призначення та їх керованої периферії (філій), у т. ч. розвитку поліфункціональних закладів як опорних у межах районів та областей;

- проблематики збереження низки соціально-культурних об'єктів на початковому етапі функціонування ОТГ, зумовленої:

- неврегульованістю механізму фінансування їх фонду заробітної плати;
- існуванням правових норм, що дозволяють приватизацію самих закладів, ділянок під ними з подальшою перепрофілізацією.

Слід наголосити, що суттєвою загрозою початковому етапу становлення базової мережі комунальної та соціально-культурної інфраструктури в умовах реформування адміністративно-територіального устрою та соціальної підсистеми його забезпечення є стихійне закриття периферійних закладів унаслідок нестачі ресурсів на збереження та модернізацію їх МТБ, оплату праці зайнятих, оскільки опорні заклади мають пріоритет у відшкодуванні відповідних поточних і капітальних видатків із державних дотацій і субвенцій, а також з інших джерел, не включених до власної доходної бази місцевих бюджетів.

Серед іншого до найбільш спірних питань організації соціального обслуговування ОТГ (зокрема, у сегменті надання суспільно необхідних послуг комунального господарства, медичних, загальноосвітніх, позашкільних, клубних, бібліотечних, спортивних установ) доцільно віднести:

- розроблення та опрацювання методики забезпечення паритету об'єднаних громад у фінансуванні базових мереж спектру таких об'єктів, що перебувають у спільній власності

низки ОТГ району або кількох районів пересічної області, зважаючи на кількість жителів окремих громад, рівень та структуру використання ними послуг, зміст повноважень конкретних ОТГ щодо утримання інфраструктурної мережі;

– проблематику спільного користування послугами місцевого населення та споживачів, які проживають/zareєстровані на території інших об'єднаних громад, адміністративних районів, областей, із чітих бюджетів не перераховуються видатки на утримання закладів, що їх надають.

Утримання інфраструктури та розвиток сфер культури і позашкільної освіти є чи не найскладнішими серед задекларованих повноважень органів місцевого самоврядування ОТГ. Поряд із наявністю серед решти повноважень більш нагальних у контексті задоволення суспільно необхідних потреб населення (у відтворенні побутового середовища життєдіяльності, збереженні здоров'я, соціалізації та інтелектуальному становленні особистості, організації транспортних та інших комунікацій), проблемність зумовлюється невизначеністю механізмів гарантування бодай мінімального рівня фінансування сфери культури ОТГ за рахунок субвенцій державного бюджету, а також координації процесів задоволення відповідних суспільно необхідних потреб населення низових систем розселення з боку профільних обласних органів влади.

Загалом низці соціально-культурних видів економічної діяльності з масштабним бюджетним сектором, як і переважній більшості матеріально-побутових ланок, властивий високий ступінь зносу основних засобів, рівень якого в умовах гострого браку інвестицій у модернізацію МТБ останнім часом тяжіє до погіршення. У 2005–2015 рр. обсяги введення в експлуатацію потужностей загальноосвітніх закладів у міських поселеннях скоротилися на 92,0%, у сільській місцевості – на 81,2%; щодо міських лікарняних закладів цей показник знизився на 42,8%, тоді як у сільській місцевості діяльність із відкриття нових лікарняних ліжок в останні роки була практично згорнута. Масштаби введення в експлуатацію амбулаторно-поліклінічних потужностей на селі порівняно з 2005 р. зменшилися на 54,6%, у містах – на 17,8%. Економічна криза призвела і до уповільнення процесу нарощування місткості закладів дошкільного виховання, потенціал якого (передусім у сфері залучення вільних приміщень державної і комунальної власності) окреслило коригування в 2014–2016 рр. спектру чинних нормативів забезпеченості ними населення. Кількість уведених в експлуатацію місць у ДНЗ за 2013–2015 рр. скоротилася на 5,9%.

Ускладнюючи процеси та перспективи відтворення й удосконалення людського потенці-

алу України в умовах кризових проявів фінансово-економічної нестабільності, негаряди в організації діяльності із споживання загально-суспільних, суспільно необхідних і приватних благ гальмують вплив соціальної сфери та її інфраструктури на диверсифікацію, інноваційний розвиток, підвищення конкурентоспроможності регіональних господарських комплексів. Передусім страждає напрям започаткування і трансляції факторів та стимулів економічного зростання (зокрема, пов'язаних із: відтворенням людського потенціалу інноваційної активності; створенням, комерціалізацією, забезпеченням ефективного використання в господарських процесах матеріальних і нематеріальних ресурсів – інформації, результатів НДДКР тощо), у т. ч. на засадах:

– розвитку креативного середовища низових та об'єднаних територіальних громад (у сферах виробництва нових товарів і послуг соціального призначення, продукування технологій та бізнес-ідей відповідної економічної діяльності);

– розширення сфери зайнятості завдяки стимулюванню наукоємного підприємництва, інноваційних видів діяльності у сфері побуту, індустрії масового і спеціалізованого туризму та дозвілля, мереж інноваційної інфраструктури, індустріальних парків, кластерів виробничої та обслуговуючої спеціалізації в межах ВЕЗ різних типів, транскордонних регіонів, міжнародних транспортних коридорів.

Висновки. Погіршення доступності благ (товарів і послуг) загальносуспільного, суспільно необхідного, приватного призначення, споживання яких визначає якість соціального розвитку, у поточний кризовий період відбувається внаслідок: недоліків реформування організаційно-економічного механізму їх виробництва і надання на рівнях системи соціального забезпечення загалом, галузевому, а також у процесі адміністративно-територіальної реформи; згортання і зносу інфраструктурних мереж; проблем відтворення та ефективного використання кадрового потенціалу соціальної сфери.

Негативні наслідки економічної кризи, узагальнені у зниженні доступності зазначених благ, систематизують сукупність негативів у відтворенні людського потенціалу та соціальному забезпеченні населення України загалом (за основними напрямками погіршення параметрів природного і соціокультурного відтворення, якості використання трудових ресурсного потенціалу, інституціональних характеристик умов життєдіяльності), виступаючи щодо низки з них результатами, щодо решти – чинниками.

В умовах суспільно-економічної нестабільності зміст пріоритетів та завдань із забезпе-

чення справедливого доступу населення до ресурсів, спроможних задовольняти сукупність його суспільних і приватних потреб, передусім визначається системними і нагальними, загальногосподарськими і галузевими, спільними для всієї країни і територіальними проблемами людського розвитку, зумовленими необхід-

ністю вдосконалення медико-демографічних характеристик населення, підвищення конкурентоспроможності економічно активних громадян і регіональних господарських систем, диверсифікації їх спеціалізації та структури експорту за рахунок високотехнологічних, наукоємних, обслуговуючих виробництв.

Список використаних джерел:

1. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект / За ред. Е.М. Лібанової. – К. : ІДСД НАН України, 2015. – 356 с.
2. Міщенко Д.А. Удосконалення фінансування соціальної інфраструктури в Україні / Д.А. Міщенко, Л.О. Міщенко // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 22. – С. 13–16.
3. Нехайчук Д.В. Огляд проблем та перспектив розвитку сільських територій в умовах ринкових трансформацій / Д.В. Нехайчук, А.В. Жучик (Горбунова) // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 23. – С. 89–92.
4. Дружиніна В.В. Результативність оцінки добробуту населення на місцевому рівні / В.В. Дружиніна, А.І. Макаров // Ефективна економіка. – 2016. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4946>.
5. Кузубов М.В. Моделювання впливу зростання тарифів на житлово-комунальні послуги на динаміку макропоказників в Україні / М.В. Кузубов, Т.Б. Лебеда // Ефективна економіка. – 2016. – № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5294>.
6. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні : [монографія] / О.В. Макарова . – К. : ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України, 2015. – 244 с.
7. Надрага В.І. Управління соціальними ризиками: сутність та механізми / В.І. Надрага // Проблеми системного підходу в економіці. – 2016. – Вип. 2(56). – С. 71–79.
8. Скриньковський Р.М. Соціально-економічна стратегія держави на засадах гарантування соціальної безпеки: механізм формування та проблеми реалізації / Р.М. Скриньковський // Ефективна економіка. – 2015. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3896>.
9. Мельничук Л.М. Теоретичні засади формування механізмів державного управління соціальним розвитком регіонів / Л.М. Мельничук // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 18. – С. 98–102.

Bogush L.G.

SOCIAL EFFECTS OF ECONOMIC CRISIS IN UKRAINE

Problems and negative trends of satisfaction of common public and socially necessary needs of the Ukrainian population during the economic crisis, that affects the reproduction of the organizational and economic basis of human development in the context of the implementation of social equity guarantees, are overviewed. Content, mechanisms, level of satisfaction of public and private needs, reflecting the existing approaches to reproduction and improvement of technological mode of the economy, as well as multi-level factors of the country development as macrosocial system, directly determine: evaluation of the social equity level by the population and civil society institutions; parameters of national security and social solidarity; possibilities and prospects of involvement of socio-humanitarian potential (its human, social sector institutions' components) for overcoming crisis manifestations of social and economic instability, systemic mobilization of sustainable development factors. Decrease of financing of regulatory and legal obligations of human development during the crisis period complicates the problems of their implementation, that inherent to Ukraine as a state with transitional economy, where paternalistic approach to the definition of social guarantees combines with prolonged practice of inefficient reforming of organizational and economic mechanism of their implementation, in particular by a principle of solidarity in satisfying a specific list of socially necessary needs under mandatory insurance programs and targeted budgetary projects. It is proved, that in the economic instability period priorities and tasks for provision equitable public access to resources, that satisfy its public and private needs, are determined primarily by systemic and urgent, general economic and sectoral, common to the country and regional problems of human development, caused by the necessity of improving medical and demographic characteristics of the population, increasing the competitiveness of economically active citizens and regional economies, diversifying their specialization and export structure by high-tech, knowledge-intensive, service industries.

Keywords: public needs and goods; quality of living environment; social equity; welfare system; human development; economic crisis.